

УДК 374.7.091(477):(006.77:043.86)

Прийма Сергій Миколайович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики і кібернетики Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
E-mail: priyma_s@ukr.net

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМ ВІДКРИТОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність проблеми освіти дорослих у сучасних соціально-економічних умовах. Здійснено аналіз тенденцій функціонування і розвитку систем відкритої освіти дорослих в Україні. Показано, що вказані тенденції є різними за хронологічними та змістовими характеристиками, зумовлюються закономірностями, принципами та динамікою суспільного розвитку. Доведено, що ідентифікація і правильне розуміння тенденцій функціонування і розвитку систем відкритої освіти дорослих в Україні сприятиме подоланню перешкод на шляху становлення відкритого суспільства знання.

Ключові слова: відкрита освіта, освіта впродовж життя, освіта дорослих, системи відкритої освіти дорослих, тенденції розвитку систем відкритої освіти дорослих.

Pryima Serhii – PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Informatics and Cybernetics, Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University
E-mail: priyma_s@ukr.net

THE TENDENCIES OF THE OPEN ADULT EDUCATION SYSTEMS DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary. The publication analyzes the tendencies of functioning and development of the open adult education systems in Ukraine. It has been shown that the tendencies are different by chronological and content characteristics, they are determined by the laws, principles and dynamics of the society development and are connected with: digital and cognitive divide; strengthening of the role of the regional education policy; strengthening of the role of the open adult education systems in forming active civic society; introduction of the state and public model of managing the open adult education systems; strengthening of interest among the education services providers as for giving education services to different categories of adults through life; implementation of the customer-oriented approach in education institutions with their gradual transformation into the providers of education services. It has been proved that identification and proper understanding of the tendencies of functioning and development of the open adult education systems in Ukraine will favour overcoming challenges on the way to establishing the open knowledge society.

Key words: *open education, lifelong education, adult education, open adult education systems, tendencies of the open adult education systems development.*

Вступ. Усвідомлення того, що освіта впродовж життя є детермінантою стійкого економічного розвитку, гарантією й умовою становлення і розвитку демократичного устрою суспільного життя та проявом відповідальності суспільства за розвиток соціального капіталу, унікальним соціальним інститутом, здатним впливати на майбутнє особистості й суспільства, вимагає дослідження тенденцій розвитку систем освіти дорослих. Актуальності вказана потреба набуває в умовах становлення відкритих суспільств знання, адже дослідження загальносвітових тенденцій становлення, функціонування та розвитку освітніх систем взагалі і систем відкритої освіти дорослих зокрема має стати джерелом інформації для пошуку способів вирішення існуючих проблем та прийняття управлінських рішень як на загальнонаціональному та регіональному рівнях, рівні закладу освіти. Подолання об'єктивних суперечностей між посиленням уніфікації та збереженням національної ідентичності, між динамічним розвитком освітніх систем та відсутністю належного теоретико-методологічного обґрунтування тенденцій їх функціонування та розвитку, між нагальною необхідністю створення умов для максимального розвитку особистості, реалізації її потенційних можливостей упродовж усього життя й відсутністю науково обґрунтованих концепцій відкритої освіти, її організаційної структури і моделей, які забезпечили б перехід від принципу «освіта на все життя» до принципу «освіта впродовж життя», вимагають вирішення актуальних завдань, поставлених сьогодні перед освітою дорослих, що неможливе без усвідомлення провідних світових тенденцій у цій сфері, адекватного та зацікавленого ставлення до цієї галузі з боку всіх зацікавлених сторін, налагодження між ними конструктивної співпраці, що є передумовою формування у суспільній свідомості відповідного ставлення до цієї проблематики та є необхідною засадою розвитку концептуального бачення, пошуку науково обґрунтованих і практично орієнтованих підходів до її вирішення.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналізу світових тенденцій розвитку освіти дорослих присвячені роботи зарубіжних (К. Грант, П. Джарвіс, Х. Мартінез та ін.) та вітчизняних (О. Аніщенко, Т. Десятов, Л. Лук'янова, Н. Нічкало, О. Огієнко, Л. Сігаєва, І. Фольварочний, Л. Шинкаренко та ін.) науковців. На підставі вивчення особливостей розвитку освіти дорослих у другій половині ХХ ст. Л. Сігаєва [8] визначає провідні тенденції розвитку освіти дорослих в Україні в другій половині ХХ ст. У публікації [9] акцентовано увагу на тому, що освіта дорослих в Україні залежить від створення відповідних об'єктивних передумов демократизації всієї системи освіти та гуманізації навчального процесу, а

також врахування світових закономірностей розвитку теорії і практики у цій сфері. Дослідження О. Огієнко [5] присвячено історико-педагогічному аналізу еволюції освіти дорослих у скандинавських країнах, обґрунтуванню періодизацію її розвитку, виокремленню та обґрунтуванню загальних тенденцій та особливостей в різні історичні періоди. У роботі визначено перспективні напрями, суперечності, закономірності та провідні тенденції, що характеризують розвиток скандинавської освіти дорослих у другій половині ХХ століття, сформульовано рекомендації щодо особливостей використання скандинавського досвіду в Україні. У дисертації [10] проаналізовано тенденції розвитку освіти дорослих в Україні на різних історичних етапах, здійснено оцінку її сучасного стану.

Незважаючи на широкий тематичний спектр наукових пошуків, аналіз тенденцій функціонування та розвитку систем відкритої освіти дорослих до цього часу не став предметом цілісного науково-педагогічного дослідження. Таким чином, актуальність і доцільність нашої публікації полягає в необхідності дослідження тенденцій функціонування і розвитку систем відкритої освіти дорослих в Україні. Статтю підготовлено відповідно до тематичного плану наукових досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (проект фундаментального дослідження за рахунок видатків Державного бюджету «Людиновимірність гармонізації культурно-освітнього простору майбутніх педагогів» (ДР № 0113U000293), індивідуальний розділ – «Теоретико-методологічні засади проектування і функціонування систем відкритої освіти дорослих в Україні»).

Мета публікації – здійснити аналіз тенденцій функціонування і розвитку систем відкритої освіти дорослих в Україні. Для досягнення мети використано комплекс взаємопов'язаних *методів дослідження*, а саме: теоретичні (теоретичний аналіз і синтез, історико-логічний метод), прогностичні (прогнозування) та ін.

Результати дослідження. Загальноосвітніми тенденціями розвитку освіти є: її диверсифікація та глобалізація, забезпечення рівного права доступу до якісної освіти впродовж життя, інформатизація освіти, орієнтація на споживача і трансформація освіти в рентабельне виробництво освітніх послуг та ін. Українські науковці [6, с. 421] визначають такі тенденції розвитку освіти: упровадження людиноцентричної парадигми освіти, поширення й поглиблення її гуманізації та гуманітаризації, поступова деполітизація освіти, формування громадянської свідомості суб'єктів навчально-виховної взаємодії, диверсифікація освіти, ускладнення її інфраструктури, стандартизація підходів до організації навчально-виховного процесу та управління, масове створення систем моніторингу й упровадження процедур вимірювання якості освіти, поширення інноваційної діяльності, прискорення інформатизації освіти тощо.

Першою серед тенденцій розвитку відкритої освіти дорослих, що пов'язана зі зміною уявлення про відкритість як основу сучасного світорозуміння, зі становленням і розвитком суспільств знання, слід виокремити загрозливу для України тенденцію цифрового й когнітивного розриву, яка, за песимістичним сценарієм «розподілу світу» на дві когнітивні цивілізації (однієї, що заснована на виробництві знання, та іншої, що ґрунтується на споживанні знання), призведе до того, що в Україні сформується суспільство, орієнтоване винятково на споживання когнітивного контенту.

Проблема подолання цифрового й когнітивного розриву в організаційно-управлінському, фінансово-економічному та кадровому забезпеченні є складною й розв'язується по-різному. Так, скорочення цифрового розриву є пріоритетним завданням розвитку суспільств знання, які мають забезпечити соціальну інтеграцію кожного свого члена та сприяти розвитку нових форм солідарності, адже знання – суспільне надбання людської цивілізації, що має бути доступне кожному. У таких умовах молодь відіграє ключову роль у практичному використанні новітніх інформаційно-комунікаційних технологій та їх впровадженні в повсякденне життя. Старшому поколінню відведена роль «компенсатора» між відносною фрагментарністю спілкування в режимі он-лайн та їх життєвим досвідом. Серед соціально-економічних факторів важливу роль також відіграє ще й політична рішучість у розв'язанні порушеної проблеми. З огляду на це, низка урядових ініціатив, що мають сприяти розробці стратегій щодо ліквідації цифрового розриву, уможливить формулювання принципів цифрової солідарності, відповідно до яких уряди та інші учасники інформаційного суспільства повинні вживати конкретні заходи, спрямовані на зменшення нерівності у сфері доступу до нових технологій. З метою подолання цифрового дисбалансу в інформаційному суспільстві ЮНЕСКО розробила чотири принципи, що є керівництвом для розробки політики в зазначеній галузі: загальний доступ до інформації; свобода висловлювання; культурне й мовне розмаїття й освіта для всіх. Слід додати, що, відповідно до Берлінської декларації, відкритий доступ публікації вимагає, щоб автори надавали вільний доступ до своїх наукових розробок, а також можливості їх використання, за умови покликання на джерело авторства. Крім того, повна версія роботи й додаткові матеріали мають зберігатися як мінімум в одному он-лайн сховищі.

В Україні окремі урядові ініціативи спрямовані на подолання цифрового розриву. Відповідно до Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» (9 січня 2007 р., № 537-V) [4] одним з головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство. Таке суспільство уможлиблює створення й накопичення інформації і знань, вільний доступ до них, користування й обмін ними для надання кожній людині можливості повною

мірою реалізувати свій потенціал, що сприятиме суспільному й особистому розвитку та підвищуватиме якість життя.

Слід визнати, що реалії сьогодення дають змогу констатувати факт цифрового розриву як явища реальної дійсності, пов'язаного з різним рівнем розвитку цифрових технологій в українському суспільстві, проте все-таки набагато більше занепокоєння спричиняє так званий когнітивний розрив. Саме когнітивний розрив стає цивілізаційним викликом суспільств знання, у якому поєднуються результати дисбалансу, що спостерігається в головних складниках сфери знання (доступ до інформації, освіта, культурне розмаїття). Ця проблема зумовлена динамікою нерівномірності розвитку пізнавального процесу – від нерівномірності розподілу когнітивного потенціалу до нерівномірної соціально-економічної оцінки деяких типів знання щодо інших економік. Когнітивний розрив може проявлятися й у середині суспільства, де за рівних умов доступу до знань, доволі рідко трапляється рівномірне володіння знаннями. Подолання проблем когнітивного розриву залежить від підготовки, когнітивних здібностей, регламентації доступу до інформації.

Друга тенденція розвитку відкритої освіти дорослих в Україні виявляється в посиленні ролі регіональної освітньої політики. Освіта впродовж життя загалом і відкрита освіта дорослих зокрема все частіше розглядаються як визначальні чинники регіонального розвитку, фактори конкурентоспроможності як окремих територій, так і держави в цілому. За таких умов регіональна освітня політика передбачає: забезпечення рівного доступу до освітніх послуг усіх зацікавлених суб'єктів, підтримку мотивації до навчання; створення організаційної структури стратегічного державно-громадського управління розвитком освіти в регіоні й партнерської мережі інституцій, спрямованих на розвиток освіти дорослих; розвиток соціального партнерства через встановлення соціального діалогу між різними установами та організаціями формальної та неформальної освіти, владою, бізнесом, громадськістю, провайдерами освітніх послуг; реалізацію проектів регіонального розвитку природних, соціальних, економічних ресурсів відповідно до перспективних напрямів розвитку регіонів; розроблення цільових програм для навчання дорослих (зокрема й неформального) і підготовку педагогічного персоналу для роботи з дорослими; розробку й впровадження концепцій регіонів, що навчаються, та підтримку національних і міжнародних проектів щодо концепцій регіонів, які навчаються; підтримку співробітництва між академічними установами та представниками недержавних громадських організацій; ініціацію всеукраїнських конкурсів щодо підтримки інноваційних освітніх проектів, спрямованих на популяризацію ідей освіти впродовж усього життя. Розробка засад державного й державно-громадського управління системою освіти в Україні на загальнодержавному й регіональному рівнях зумовлюється необхідністю впровадження нових науково обґрунтованих підходів до формування

вітчизняної системи освіти на державному й регіональному рівнях, коли ефективно управління освітньою сферою забезпечує відкрита для громадськості система, здатна до саморегуляції та самовідновлення.

Третя тенденція розвитку систем відкритої освіти дорослих полягає в посиленні ролі систем відкритої освіти дорослих у формуванні активного громадянського суспільства. Зміст цієї тенденції розкривається, насамперед, у формуванні особистості, якій властиві демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовність до компетентної участі в житті суспільства – усього того, що характерно для громадянського суспільства.

Як зазначено в [3, с. 50], громадянське суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання й регламентації з боку держави й у якій переважають громадянські цінності. Як комплексний соціокультурний і суспільно-політичний феномен, громадянське суспільство передбачає наявність і розвиненість соціальних інститутів і соціальних практик, суспільних цінностей і чеснот. Саме громадянське суспільство сприяє залученню громадян до колективних дій у суспільній сфері для вираження своїх інтересів, ідей, для інформаційного обміну, досягнення спільної мети, висування вимог до держави тощо. Така форма суспільної інституції передбачає не лише політичну активність з боку кожного громадянина, а й усвідомлення ним власної ролі та значення в житті суспільства й дій, відповідно до власних переконань і цінностей.

Відкрита освіта дорослих сприятиме подальшому розвитку демократичної політичної культури, формуванню громадянської та політико-правової компетентностей, відповідальності особистості, усвідомленню й визнанню нею демократичних принципів життя та пріоритету прав людини, адже освіченими людьми важче маніпулювати, між ними швидше розвиваються демократичні, гуманістичні взаємини, вони чинять як вільні особистості, готові до реалізації функцій суб'єктів таких відносин, поважають одне одного, визнають право одне одного на власну думку, спроможні ухвалювати рішення щодо свого й суспільного розвитку, відстоювати власну позицію. В умовах розвитку глобалізаційних процесів відкрита освіта дорослих покликана сприяти формуванню конкурентоздатної особистості фахівця, що актуалізує нагальність процесу інтеграції зацікавлених сторін і громадських інститутів на основі взаємовигідної співпраці з метою розвитку освіти для різних категорій дорослих. Це сприятиме створенню ефективної освітньо-культурної інфраструктури регіонів, реалізації концепцій розвитку різних областей як регіонів, що навчаються [1, с. 43]. Концепції регіонів, що навчаються, є важливими складниками політики розбудови активного громадянського суспільства й соціальної інтеграції.

Четверта тенденція розвитку систем відкритої освіти дорослих – відмова держави від монополії та провідної ролі в регулюванні політики в галузі освіти дорослих, а також упровадження державно-громадської моделі управління системами відкритої освіти дорослих. Якісні трансформації, що відбуваються в суспільстві, спричинили втрату державної монополії (децентралізація управління, урахування громадської думки, прозорість розробки, експертизи й ухвалення управлінських рішень) на окремі ланки функціонування й управління системою освіти, зокрема й вищою, де виникла принципово нова ситуація – з'явилися заклади освіти приватної форми власності, конфесійної належності, активно діють інституції громадянського суспільства, міжнародні організації тощо. І така тенденція надалі буде посилюватися. Роль і функція держави все більше буде зосереджуватися на загальному врегулюванні, забезпеченні дотримання законодавчого поля й законодавчих гарантій. Натомість суб'єктам освітньої взаємодії відведена місія апробації нових механізмів співпраці, серед яких, як справедливо зазначають автори праці [7, с. 11], саморегулювання є найбільш досконалим механізмом суспільної організації та інструментом, за допомогою якого держава делегує свої повноваження контролю й нагляду безпосереднім об'єктам управління, що є менш затратним для суспільства й перетворює освіту на відкриту саморегульовальну систему. У таких умовах ефективною для розвитку систем відкритої освіти дорослих стає державно-громадська модель управління. Під державно-громадським управлінням системами відкритої освіти дорослих слід розуміти таку модель управління, що ґрунтується на спільній взаємодоповнювальній і взаємопідтримувальній діяльності державних органів і громадськості в галузі освіти дорослих, розподілі між основними стейкхолдерами повноважень, прав і відповідальності за їх реалізацію для забезпечення функціонування й розвитку системи відкритої освіти дорослих.

Як зазначено в [2, с. 54], державно-громадське управління розвитком освіти – це інтеграція сфер діяльності, прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів державного управління, громадського самоврядування й громадськості для забезпечення ефективних управлінських впливів на всі ланки освітньої системи. Метою державно-громадського управління є залучення органів самоврядування та громадськості до формування освітньої політики на державному рівні й ухвалення управлінських рішень в умовах демократизації суспільних відносин, децентралізації управління розвитком освіти задля максимального врахування й задоволення освітніх потреб громадян, роботодавців, суспільства загалом.

Важливе значення для усвідомлення сутності феномена державно-громадського управління системами відкритої освіти дорослих мають його принципи, під якими розуміються ті засади, які визначають не лише головні напрями, систему діяльності, мету, завдання, зміст,

організаційну структуру, форми й методи суб'єктів управління, а й відносини, що складаються між його учасниками, які необхідно законодавчо визначити й закріпити.

Посилення зацікавленості провайдерів освітніх послуг у наданні освітніх послуг саме дорослим упродовж усього їх життя. Ця п'ята тенденція зумовлена, передусім, негативною реакцією ринку праці на якість підготовки фахівців, зростанням недовіри суспільства до якості підготовки спеціалістів у системі професійної освіти і, як наслідок, необхідністю забезпечення конкурентоспроможності провайдерів послуг і власників кваліфікацій з метою узгодження вимог ринку праці й пропозицій сфери освітніх послуг. Це актуалізувало перегляд механізмів взаємодії зацікавлених сторін (центральної влади, виконавчої влади, установ та організацій, що беруть участь у реалізації державної політики в галузі освіти, зайнятості та соціально-трудова відносин, професійних спілок, об'єднань роботодавців та інших соціальних партнерів) стосовно визнання результатів навчання дорослих та інших механізмів взаємозв'язку освіти та професійної підготовки з потребами ринку праці, економіки, суспільства й громадян.

Перетворення освітніх установ на провайдерів освітніх послуг з клієнт-орієнтованим підходом. На відміну від становища відкритої освіти в минулому столітті, в умовах взаємодії сучасної освіти й ринку праці зростає важливість формування її конкурентостійкості, конкурентоздатності, конкурентних переваг. Значною мірою це досягається завдяки впровадженню у відкриту освіту клієнт-орієнтованого підходу, що органічно поєднується з особистісно-орієнтованим і забезпечує відповідність вимогам суспільства й конкретних громадян. На наше переконання, сьогодні в системі освіти України домінує викладацько-центрований підхід, що передбачає зорієнтованість на потенціал викладачів і закладу освіти як провайдера освітніх послуг і є стримувальним фактором розвитку систем відкритої освіти дорослих. У науковій літературі він згадується як «підхід, зорієнтований на вхід». Натомість у європейському освітянському просторі широко пропагується й упроваджується «підхід, зорієнтований на вихід» – студент-центрований підхід, в основі якого – модель фахівця, який є (чи буде в найближчому майбутньому) потрібним на ринку праці, що має забезпечити його високу здатність до працевлаштування.

Аналіз наукових джерел свідчить, що в основу студенто-центрованого навчання покладено ідею максимального забезпечення студентам їх шансів на перше місце на ринку праці, підвищення їх «вартості» серед роботодавців і задоволення тим самим актуальних потреб останніх. Про здатність до працевлаштування, що характеризується сукупністю знань, умінь, навичок, володінням підходів до розв'язання виробничої ситуації, а також прагненням до неперервного вдосконалення й професійного розвитку все частіше йдеться в професійних колах як освітан, так і роботодавців.

Іншим фактором, що перетворює заклад освіти з викладацько-центрованим підходом на провайдера освітніх послуг, є орієнтація навчальних закладів на максимальне врахування освітніх потреб дорослих (суспільних, особистісних, професійних) і особливостей надання таких освітніх послуг (інтенсивність, тривалість, форми і технології). Отже, одним зі шляхів реалізації клієнт-орієнтованого підходу є впровадження практико-орієнтованих програм, які уможливають особистісне й професійне зростання різних категорій дорослих упродовж життя, високу ймовірність гарантованого працевлаштування тощо. Водночас, найкращим показником ефективності роботи закладу формальної або неформальної освіти є попит на випускників з боку вітчизняних і закордонних роботодавців, практична цінність і відповідність освітніх послуг потребам ринку праці. У сучасних умовах конкурентним є фахівець, який характеризується креативністю, здатністю до самонавчання, аналізу інформації, системністю й гнучкістю мислення, стресостійкістю, ініціативністю, розвиненими базовими навичками «soft skills» (їх прояв важко відстежити, перевірити й наочно продемонструвати) та ін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, результати наукового пошуку уможливають висновки про те, що тенденції розвитку систем відкритої освіти дорослих в Україні є різними за хронологічними та змістовими характеристиками. Вони зумовлюються закономірностями, принципами, динамікою суспільного розвитку. Відкрита освіта дорослих зазнає змін відповідно до культурно-освітніх запитів суспільства на тлі докорінних зрушень у галузі науки й техніки, економіки й політики, освіти й культури, в організації виробництва й управлінні ним. Ідентифікація і правильне розуміння тенденцій становлення й розвитку відкритої освіти дорослих в Україні сприятиме подоланню перепон на шляху становлення відкритого суспільства знання, у якому переважна більшість громадян набуває й удосконалює вміння та навички створення знання, а не залишається звичайними користувачами цих знань.

Література

1. Аніщенко О. Освіта дорослих як ресурс розвитку громадянського суспільства в Україні / Олена Аніщенко // Європейський Союз – Україна: освіта дорослих: збірник матеріалів Форуму до Міжнародних днів освіти дорослих в Україні (Київ, 4–6 листопада 2014 р.) [колектив авторів]. – К.; Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М, 2015. – С. 42-44.
2. Біла книга національної освіти України / Акад. пед. наук України; за ред. В.Г. Кременя. – К., 2009. – 186 с.
3. Громадянська освіта: теорія і методика навчання. Навчальний посібник / за заг. ред Т.В. Ладиченко. – К. : Вид-во ЕТНА-1, 2008. – 174 с.
4. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 9 січня 2007 року № 537-V [Електронний ресурс]. – URL: : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16>. – Назва з екрана. – Мова укр.

5. Огієнко О.І. Тенденції розвитку освіти дорослих у скандинавських країнах: монографія / О.І. Огієнко; [за ред. Н.Г. Нічкало]. – Суми: Еллада-S, 2008. – 444 с.

6. Паращенко Л.І. Тенденції розвитку освіти / Л.І. Паращенко // Освіта дорослих: енциклопедичний словник / за ред. В.Г. Кременя, Ю.В. Ковбасюк; [упоряд.: Н.Г. Протасова, Ю.О. Молчанова, Т.В. Куренна; ред. рада: В.Г. Кремень, Ю.В. Ковбасюк, Н.Г. Протасова та ін.]. – К.: Основа, 2014. – С. 420-421.

7. Реформування освіти в Україні: державно-управлінський аспект: навч.-наук. видання / Протасова Н.Г., Луговий В.І., Молчанова Ю.О. та ін.; за заг. ред. Н.Г. Протасової. – К.; Львів: НАДУ, 2012. – 456 с.

8. Сігаєва Л.Є. Тенденції розвитку освіти дорослих в Україні (друга половина ХХ-початок ХХІ століття): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Сігаєва Лариса Євгенівна. – К., 2010. – 558 с.

9. Фольварочний І.В. Тенденції розвитку освіти дорослих в Україні та країнах європейського союзу / І.В. Фольварочний // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту. Сер.: Педагогіка. – 2009. – № 2. – С. 14-19.

10. Шинкаренко Л.І. Тенденції розвитку освіти дорослих в Україні (1946-2007 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Шинкаренко Лілія Іванівна. – К., 2010. – 234 с.

Bibliography

1. Anishhenko O. Adult Education as a Resource of Civic Society Development in Ukraine / Olena Anishhenko // The European Union – Ukraine: Adult education: Proceedings of the Forum of the International Days of Adult Education in Ukraine (Kyiv, 4–6 November 2014) [group of authors]. – K.; Nizhyn: Vydavec «PP Lysenko M.M.», 2015. – S. 42-44. (in Ukrainian)

2. The White Book of the National Education in Ukraine / Akad. ped. nauk Ukrayiny; za red. V.H. Kremenya. – K., 2009. – 186 s. (in Ukrainian)

3. Civic Education: Theory and Methods of Teaching. Navchal"nyj posibnyk / za zah. red T.V. Ladychenko. – K.: Vyd-vo ETNA-1, 2008. – 174 s. (in Ukrainian)

4. Zakon Ukrayiny «Pro Osnovni zasady rozvytku informacijnoho suspil"stva v Ukrayini na 2007-2015 roky» vid 9 sichnya 2007 roku № 537-V [Elektronnyj resurs]. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16>. – Nazva z ekrana (12.11.15). (in Ukrainian)

5. Ohiyenko O.I. Tendencies of Adult Education Development in Scandinavian Countries: monohrafiya / O.I. Ohiyenko; [za red. N.H. Nychkalo]. – Sumy: Ellada-S, 2008. – 444 s. (in Ukrainian)

6. Parashhenko L.I. Tendencies of Education Development / L.I. Parashhenko // Adult Education: Encyclopedic Dictionary / za red. V.H. Kremenya, Yu.V. Kovbasyuka; [uporyad.: N.H. Protasova, Yu.O. Molchanova, T.V. Kurenna; red. rada: V.H. Kremen', Yu.V. Kovbasyuk, N.H. Protasova ta in.]. – K.: Osнова, 2014. – S. 420-421. (in Ukrainian)

7. Reforming of Education in Ukraine: State and Administrative Aspect: navch.-nauk. vydannya / Protasova N.H., Luhovyj V.I., Molchanova Yu.O. ta in.; za zah. red. N.H. Protasovoyi. – K.; L'viv: NADU, 2012. – 456 s. (in Ukrainian)

8. Sihayeva L.Ye. The Tendencies of Adult Education Development in Ukraine (second half of the 20th-early 21st century): dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.01 / Sihayeva Larysa Yevheniyivna. – K., 2010. – 558 s. (in Ukrainian)

9. Fol'varochnyj I.V. The Tendencies of Adult Education Development in Ukraine and EU countries / I.V. Fol'varochnyj // Nauk. zap. Ternop. nac. ped. un-tu. Ser.: Pedahohika. – 2009. – № 2. – S. 14-19. (in Ukrainian)

10. Shynkarenko L.I. The Tendencies of Adult Education Development in Ukraine (1946-2007): dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / Shynkarenko Liliya Ivanivna. – K., 2010. – 234 s. (in Ukrainian)